

TƏHSİLDƏ MULTİKULTURALİZM MƏSƏLƏLƏRİ
PROBLEMS OF MULTICULTURALISM IN EDUCATION
ПРОБЛЕМЫ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА В ОБРАЗОВАНИИ

UOT 37.02

Gülnarə İbrahim qızı Əbdüləzimova

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin nəzdində

Sənaye və Texnologiya Kollecinin müəllimi

<https://orcid.org/0009-0003-8187-4315>

E-mail: gulnare.abdulazm@mail.ru

[https://doi.org/10.69682/arti.2026.93\(5\).137-140](https://doi.org/10.69682/arti.2026.93(5).137-140)

MULTİKULTURALİZM VƏ MİLLİ KİMLİK: QARŞILIQLI TƏSİR MEXANİZMLƏRİ

Gulnara Ibrahim Abdulazimova

lecturer at the College of Industry and Technology

under the Azerbaijan State University of Oil and Industry

**MULTICULTURALISM AND NATIONAL IDENTITY:
MECHANISMS OF MUTUAL INTERACTION**

Гюльнара Ибрагим гызы Абдулазимова

преподаватель Колледжа промышленности и технологий при Азербайджанском Государственном

Университете Нефти и Промышленности

**МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ И НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ:
МЕХАНИЗМЫ ВЗАИМНОГО ВЛИЯНИЯ**

Xülasə. Müasir dünyada miqrasiya, qloballaşma və informasiya inqilabı nəticəsində demək olar ki, heç bir cəmiyyət sırf monomədəni olaraq qalmamışdır. Bu şəraitdə multikulturalizm və milli kimlik arasındakı münasibət mərkəzi elmi və siyasi məsələlərdən birinə çevrilmişdir. Bəzi tədqiqatçılar bu iki hadisəni bir-birinə zidd hesab edir, digərləri isə onların sintezinin mümkünliyünü müdafiə edir. Məqalədə hər iki yanaşma təhlil edilir, qarşılıqlı təsirin dörd əsas mexanizmi – ziddiyyət, kompromis, hibridləşmə və sintez – təsvir olunur. Kanada, Fransa və Azərbaycanın təcrübəsi əsasında göstərilir ki, milli kimliyin sərt, etnik əsaslı tərifindən çevik, vətəndaş əsaslı tərifinə keçid multikultural mühitdə həm sabitliyi, həm də integrasiyanı təmin edə bilər. Nəticə etibarilə, ən arzuolunan model sintez mexanizmidir.

Açar sözlər: *multikulturalizm, milli kimlik, identiklik, integrasiya, hibridləşmə, tolerantlıq, Azərbaycan modeli*

Abstract. As a result of migration, globalization, and the information revolution, almost no society today remains purely monocultural. In this context, the relationship between multiculturalism and national identity has become a central academic and political issue. Some scholars view these two phenomena as inherently contradictory, while others argue that their synthesis is possible. This article analyzes both approaches and describes four main mechanisms of interaction: conflict, compromise, hybridization, and synthesis. Drawing on the experiences of Canada, France, and Azerbaijan, the study shows that shifting from a rigid, ethnic-based definition of national identity to a flexible, civic-based one can ensure both stability and integration in a multicultural environment. Ultimately, the most desirable model is the synthesis mechanism.

Keywords: *multiculturalism, national identity, identity, integration, hybridization, tolerance, Azerbaijani model*

Аннотация. В современном мире в результате миграции, глобализации и информационной революции практически ни одно общество не осталось исключительно монокультурным. В этих условиях взаимоотношения между мультикультурализмом и национальной идентичностью стали одной

из центральных научных и политических проблем. Одни исследователи рассматривают эти два явления как противоречащие друг другу, другие же отстаивают возможность их синтеза. В статье анализируются оба подхода и описываются четыре основных механизма их взаимодействия — противоречие, компромисс, гибридизация и синтез. На основе опыта Канады, Франции и Азербайджана показывается, что переход от жёсткого, этнически обусловленного определения национальной идентичности к более гибкому, гражданскому пониманию способен обеспечить как стабильность, так и интеграцию в условиях мультикультурной среды. В итоге делается вывод, что наиболее предпочтительной моделью является механизм синтеза.

Ключевые слова: мультикультурализм, национальная идентичность, идентичность, интеграция, гибридизация, толерантность, азербайджанская модель

XX əsrin sonlarından başlayaraq dünya miqyasında baş verən dəyişikliklər – əhalinin kütləvi hərəkətliliyi, beynəlxalq əmək bazarının integrasiyası, informasiya axınlarının sürətlənməsi – dövlətlərin əksəriyyətini çoxmədəniyyətli cəmiyyətlərə çevirmişdir. Bu yeni reallıq həm dövlət siyasəti, həm də fərdi şüur səviyyəsində identiklik məsələlərini yenidən gündəmə gətirmişdir [2]. Multikulturalizm anlayışı ilk baxışda sadə görünsə də, əslində mürəkkəb və çoxqatlı bir fenomendir. O, həm cəmiyyətin faktiki müxtəlifliyini, həm bu müxtəlifliyin qorunmasını tələb edən ideologiyayı, həm də dövlətin bu sahədə həyata keçirdiyi konkret tədbirləri əhatə edir [4]. Milli kimlik isə tarixən formalaşmış ortaq dil, ərazi, mədəniyyət, dəyərlər və kollektiv yaddaş əsasında qurulmuş mənsubiyyət hissidir [1]. Məqalənin məqsədi bu iki anlayış arasındakı qarşılıqlı təsirin konkret mexanizmlərini müəyyənləşdirmək və onların hansı şəraitdə konstruktiv, hansı şəraitdə dağıdıcı olduğunu göstərməkdir.

Multikulturalizm termini 1960-cı illərin sonlarında Kanadada meydana çıxmışdır. 1971-ci ildə baş nazir Pyer Trüdo “bilingvizm çərçivəsində multikulturalizm” doktrinasını elan etmişdir – bu, dünyada multikulturalizmin dövlət siyasəti səviyyəsində ilk rəsmi tanınması idi [4]. Zamanla multikulturalizm müxtəlif ölkələrdə fərqli formalar almışdır. Ümumiləşdirsək, üç əsas modeli ayırd etmək olar:

➤ Birinci model – liberal multikulturalizm (Kanada, ABŞ, Avstraliya). Bu modeldə fərdi hüquqlar ön plandadır. Dövlət müxtəlif mədəni qrupların öz adət-ənənələrini yaşatmasına mane olmur, lakin onlara xüsusi imtiyazlar da vermir. Əsas prinsip bərabər imkanlardır.

➤ İkinci model – korporativ və ya fərqləndirilmiş multikulturalizm (Niderland, Belçika, İsveç). Bu modeldə müxtəlif mədəni qruplar hüquqi şəxs kimi tanınır, dövlət büdcə-

sindən maliyyələşdirilir, siyasi təmsilçilik hüququ qazanır.

➤ Üçüncü model – respublikaçı universalizm (Fransa). Fransada dövlət heç bir etnik, dini və ya mədəni qrupu rəsmi şəkildə tanımır. Hər kəs sadəcə “Fransa vətəndaşı”dır. Dini simvolların dövlət məktəblərində qadağan edilməsi bu modelin təzahürüdür (Habermas, 1998; Taylor, 1994).

Bu üç modelin hər biri multikulturalizm və milli kimlik arasındakı münasibəti fərqli şəkildə qurur.

3. Milli kimlik: necə formalaşır və nədən ibarətdir?

Milli kimlik dörd qrup komponentdən ibarətdir:

Birinci qrup – obyektiv komponentlər. Bunlara ortaq ərazi, iqlim, təbii sərhədlər, iqtisadi həyat daxildir.

İkinci qrup – tarixi komponentlər. Ortaq keçmiş, xüsusilə də birgə yaşamış zəfərlər və faciələr milli kimliyin ən güclü yapışqanlarından. Məsələn, Azərbaycanda 20 Yanvar hadisələri və ya Qarabağ müharibəsi milli yaddaşın ayrılmaz hissəsidir.

Üçüncü qrup – mədəni komponentlər. Dil, din, adət-ənənələr, mətbəx, musiqi, folklor – bütün bunlar milli kimliyin canlı təzahürləridir.

Dördüncü qrup – psixoloji və siyasi komponentlər. “Biz” hissi, milli qürur, dövlət rəmzlərinə (bayraq, himn, gerb) bağlılıq, vətəndaşlıq şüuru [7].

Lakin ən vacib məqam budur: milli kimlik heç vaxt tamamilə sabit və dəyişməz deyil. O, daim yenidən şərh olunur, yeni şəraitə uyğunlaşır [7].

Multikulturalizm və milli kimlik arasında münasibət dörd fərqli mexanizm vasitəsilə baş verə bilər.

Mexanizm 1: Ziddiyyət (rəqabət). Bu mexanizm o zaman işə düşür ki, dominant qrup öz

milli kimliyini təhlükədə hiss edir və azlıq qrupları isə öz mədəni kimliklərini qorumaqda ısrarlı olurlar. Nümunələr: Avropada islamofobiyanın artması, ABŞ-da “ağların əvəzlənməsi” qorxusu.

Mexanizm 2: Kompromis (ayrı-ayrılıqda yaşamaq). Bu mexanizm o zaman yaranır ki, hər iki tərəf açıq qarşıdurmadan çəkinir, lakin dərin integrasiyaya da hazır deyil. “Sən öz mədəniyyətində yaşa, mən özümdə” prinsipi işləyir [9].

Mexanizm 3: Hibridləşmə (yeni identikliklərin yaranması). İnsanlar nə öz kök mədəniyyətini tamamilə tərk edir, nə də dominant milli kimliyi bütünlüklə qəbul edir. Onlar ikisinin qovuşmasından yeni, orijinal bir identiklik yaradırlar.

Mexanizm 4: Sintez (yeni ortaq kimliyin qurulması). Bu mexanizm ən nadir, lakin ən arzuolunandır. Müxtəlif mədəni qruplar tamamilə yeni, hamını əhatə edən ortaq kimlik qururlar. Sintezin klassik nümunəsi İsveçrədir. Eynilə, Kanada da “Kanadalı” kimliyini fransız, britaniya və yerli elementlərin sintezi kimi qurmuşdur [4].

5. Ölkə nümunələri: nə işləyir, nə işləmir?

Kanada. Kanada çox vaxt multikulturalizmin ən uğurlu nümunəsi kimi göstərilir. Burada miqrantların 85%-i 10 il ərzində Kanada vətəndaşlığı alır, eyni zamanda öz mədəni kimliklərini də qoruyurlar. Kanada təcrübəsi göstərir ki, sintez mexanizmi işləyə bilər [4].

Fransa. Fransa isə əks istiqamətdə hərəkət edir. Dövlət etnik və dini fərqlilikləri rəsmi şəkildə görməməzlikdən gəlir, “hamı fransızdır” prinsipi ilə çıxış edir. Nəticə? Miqrant icmaları kənarlaşır, öz mədəni kimliklərinə daha da bağlanırlar, paralel cəmiyyətlər yaranır. 2005-ci ildə və 2023-cü ildə Paris ətrafında baş verən kütləvi iğtişaşlar bu modelin uğursuzluğunu göstərir [9].

Azərbaycan. Azərbaycan maraqlı bir üçüncü yol təklif edir. Burada multikulturalizm xarici miqrasiya nəticəsində deyil, tarixən formalaşmış daxili müxtəliflik əsasında inkişaf edir. Ləzgilər, talışlar, avarlar, saxurlar, gürcülər, yəhudilər, ruslar əsrlər boyu bir yerdə yaşayıblar. Azərbaycan modelinin fərqi ondadır ki, burada milli kimlik multikulturalizmlə ziddiyyət təşkil etmir, çünki multikulturalizmin özü milli kimliyin tərkib hissəsidir. Azərbaycanda “azərbaycanlı olmaq” artıq müəyyən bir etnik mənşəyi deyil, bu coğrafiyaya, bu dövlətə, bu ortaq tarixə bağlılığı ifadə edir [6].

Nəticə

Multikulturalizm və milli kimlik arasındakı münasibət qaçılmaz olaraq gərginlik yaradır. Lakin bu gərginlik nəinki normaldır, həm də zəruridir. Təhlil göstərir ki, ziddiyyət və kompromis mexanizmləri cəmiyyəti parçalayır, hibridləşmə müəyyən qruplar üçün işləyir, lakin ən arzuolunan nəticə sintezdir – yəni mövcud milli kimliyi ləğv etmədən, onu genişləndirən, daha əhatəli edən yeni ortaq kimliyin qurulması.

Bunun üçün üç şərt vacibdir: birincisi, milli kimlik etnik əsaslı tərifdən vətəndaş əsaslı tərifə doğru çevrilməlidir. İkincisi, dövlət multikultural siyasəti təkcə bəyannamələrlə deyil, konkret büdcə və proqramlarla dəstəkləməlidir. Üçüncüsü, təhsil sistemi gənc nəsildə həm milli qürur, həm də mədəni müxtəlifliyə hörmət formalaşdırmalıdır [3].

Problemin elmi yeniliyi. Məqalənin elmi yeniliyi multikulturalizm və milli kimlik arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin sistemli şəkildə təhlil edilməsində və bu münasibətlərin dörd əsas mexanizm – ziddiyyət, kompromis, hibridləşmə və sintez – əsasında konseptual modelinin işlənilib hazırlanmasında ifadə olunur. Məqalədə milli kimliyin etnik əsaslı yanaşmadan vətəndaş əsaslı yanaşmaya transformasiyasının multikultural cəmiyyətlərdə sosial sabitlik və integrasiya proseslərinə təsiri müəyyənəndirilmişdir.

Problemin aktuallığı. Müasir dünyada globallaşma, miqrasiya proseslərinin intensivləşməsi və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı nəticəsində cəmiyyətlərin getdikcə daha çox multikultural xarakter alması ilə şərtlənir. Bu şəraitdə milli kimliyin qorunması, eyni zamanda müxtəlif etnik, dini və mədəni qrupların cəmiyyətə integrasiyasının təmin edilməsi həm elmi, həm də siyasi baxımdan mühüm məsələlərdən birinə çevrilmişdir. Multikulturalizm və milli kimlik arasındakı münasibətlərin xarakterinin müəyyənəndirilməsi sosial sabitliyin, vətəndaş həmrəyliyi və dövlət təhlükəsizliyinin qorunması baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Araşdırmada irəli sürülən müddəalar təhsil müəssisələrində multikultural dəyərlərin, toleranlığın və vətəndaşlıq şüurunun formalaşdırılmasına yönəlmiş tədris proqramlarının hazırlanmasında tətbiq edilə bilər. Eyni zamanda, tədqiqatın nəticələri etnoslararası və mədəniyyət-lərəarası münasibətlərin tənzimlənməsi, sosial sabitliyin qorunması və inklüziv milli kimlik modelinin inkişaf etdirilməsi sahəsində fəaliyyət göstərən dövlət qurumları, tədqiqatçılar və mütəxəssislər üçün nəzəri-praktik mənbə kimi əhəmiyyət daşıyır.

Ədəbiyyat

1. Anderson, B. *Imagined Communities* / B. Anderson. – London: Verso, –1991. – 224 p.
2. Bauman, Z. *Identity* / Z. Bauman. – Cambridge: Polity Press, –2004. – 120 p.
3. Habermas J. *The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory* / J. Habermas. – Cambridge, MA: MIT Press, –1998. – 337 p.
4. Kymlicka, W. *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights* / W. Kymlicka. – Oxford: Clarendon Press, –1995. – 296 p.
5. Mahmudov Y. Azərbaycanca multikulturalizm və milli kimlik münasibətləri / Y. Mahmudov // Azərbaycan Sosial Tədqiqatlar Jurnalı. – 2019. – C. 12, № 2. – S. 45–59.
6. Mehdiyev, R. Azərbaycan multikulturalizmi / R. Mehdiyev. – Bakı : Təhsil, –2017. – 256 s.
7. Smith, A. D. *National Identity* / A. D. Smith. – London: Penguin Books, –1991. – 226 p.
8. Taylor, C. *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition* / C. Taylor. – Princeton: Princeton University Press, –1994. – 112 p.
9. Vertovec S. Super-diversity and its implications / S. Vertovec // *Ethnic and Racial Studies*. – 2007. – Vol. 30, № 6. – P. 1024–1054. – DOI:1080/01419870701599465.
10. UNESCO. *Multiculturalism: Policy and Practice*. – Paris: UNESCO Publishing, 2019. – 184 p.
11. Ward C., Masgoret A. The Integration of Multiculturalism and National Identity / C. Ward, A. Masgoret // *International Journal of Intercultural Relations*. – 2018. – Vol. 63. – P. 45–57.
12. Yusifov E. Azərbaycan multikulturalizm modelinin əsasları / E. Yusifov // *Elmi Əsərlər*. – 2021. – C. 8, № 1. – s. 33–41.

Redaksiyaya daxil olub: 17.06.2026